

Mihaela Șerban

SUBMINAREA COMUNISMULUI ÎN ROMÂNIA

Drept și proprietate privată · 1945-1965

Traducere din limba engleză de Miruna Andriescu

POLIROM
2025

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	9
<i>Prefață la ediția în limba română</i>	11
<i>Mulțumiri</i>	15
Introducere. Lege, putere și opoziție în primii ani ai României comuniste	17
Capitolul 1. Fațetele multiple ale legalității comuniste.	49
Capitolul 2. Drept, subiectivitate și conștiință juridică.	81
Capitolul 3. Proprietatea în extremis. Preluarea locuințelor	107
Capitolul 4. Rezistența la preluări și construirea subiectivităților socialiste	151
Capitolul 5. Legalitate, ideologie și politicile preluărilor	175
Capitolul 6. Supraviețuirea proprietății. Proprietatea privată la începutul perioadei comuniste	217
Concluzie	275
<i>Bibliografie</i>	291
<i>Index</i>	313

Contestațiile ca microrezistență

Decretul 92 nu a inclus niciun mecanism de contestare a naționalizării. Totuși, în pofida acestui fapt, mulți proprietari naționalizați au contestat preluările, adesea de mai multe ori, atât pe cale administrativă, cât și pe cale judiciară, iar procesul de petiționare și de răspuns la contestații a durat ani de zile (Șerban, 2010). Foștii proprietari au depus contestații în număr mare și au fost destul de insistenți. Aproape jumătate dintre cei naționalizați au contestat preluarea, ei înșiși sau moștenitorii lor au perseverat ani la rând în revendicările lor. Am numărat 444 de contestații și aproximativ alte 75 care contestau naționalizările de facto (neincluse în anexa la Decretul 92, dar tratate asemănător de administrația locală).

Numărul total de contestații pentru această perioadă (1950-1965), incluzând contestații multiple, care nu se repetau, depuse pentru aceeași casă sau același apartament de către solicitanți diferiți, inclusiv membri ai aceleiași familii, a fost de 666 (așadar, mai mare decât numărul de mai sus). Este posibil ca mult mai multe contestații să se fi pierdut. Dosarele cu contestații care au supraviețuit integral, precum și corespondența referitoare la contestații și la răspunsurile administrative sunt cuprinse în douăzeci și cinci de dosare de arhivă și numără sute de pagini. Depunerea contestațiilor și răspunsurile la acestea au avut o frecvență inegală de-a lungul perioadei studiate: aproape jumătate din contestații au fost depuse între 1951 și 1953 și se pare că au fost analizate în 1953 și 1956 (alte propuneri de naționalizare au fost formulate în 1953). Mai mult de 350 de contestații au fost depuse într-un al doilea val, aproximativ între 1957 și 1960, și au fost abordate în grupuri mai mari, în perioadele 1959-1960 și 1964-1965. Această defalcare nu include redepunerea unor contestații sau apelurile pentru reanalizarea unei respingeri, dintre care cele mai multe au avut loc între 1960 și 1965 (vezi figura 4.1).

Valul inițial de contestații (1951-1953) nu este surprinzător, deoarece au fost depuse în perioada imediat următoare naționalizării, când regimul nu era încă bine consolidat și proprietarii ar fi putut crede în mod rezonabil că aveau șanse de succes. De fapt, pentru aproape 20% din aceste contestații (106 plângeri), administrația locală a aprobat restituirea parțială, în așteptarea aprobării finale din partea autorităților centrale (în cele din urmă, au fost aprobate doar 5% din restituirile parțiale). Acest rezultat, precum și evoluțiile politice ulterioare care păreau să indice și mai multe oportunități de restituire, poate explica al doilea val de contestații.

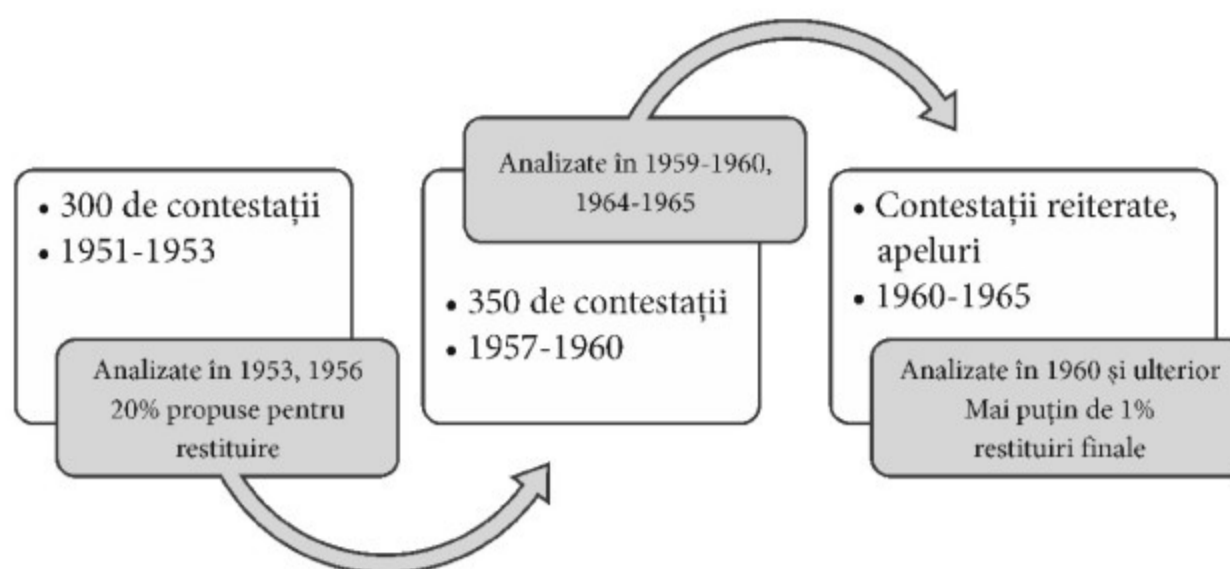

Figura 4.1. *Cronologia contestațiilor
(prin amabilitatea autoarei)*

Guvernul a emis instrucțiuni pentru a face față problemelor de punere în aplicare a Decretului 92 în 1953, instrucțiuni privind restituirea în 1955 și instrucțiuni privind restituirea altor locuințe urbane de-a lungul anilor '50³. Pe măsură ce zvonurile despre aceste politici secrete au ajuns până la populație, cei care nu primiseră niciun răspuns din partea administrației cu privire la petiția lor inițială contra naționalizării, precum și alți proprietari naționalizați, s-ar putea să se fi simțit încurajați și să fi depus contestații sau să le fi reînnoit (1957-1960). Această interpretare este susținută de diverse memorii interne, secrete, dinspre sfatul popular orășenesc către Consiliul de Miniștri, unul dintre acestea trimis din 1956, prin care se cereau instrucțiuni privind gestionarea acestor noi contestații, ținând cont de faptul că sfatul popular prezentase Consiliului de Miniștri răspunsurile sale la contestațiile inițiale, pentru aprobare, încă din 1953. Întrucât Consiliul de Miniștri nu a răspuns niciodată, nici petiționarii nu au primit la rândul lor răspunsuri⁴. Poate Consiliul de Miniștri sperase că toate acestea vor dispărea și că, neprimind niciun răspuns, petiționarii vor renunța pur și simplu.

Majoritatea petiționarilor s-au plâns pe cale administrativă, urmând o cale ierarhică ce începea cu Sfatul Popular orășenesc (organul executiv aflat cel mai jos în ierarhie, la nivel local). Comisia de naționalizare a Sfatului Popular (formată din trei până la cinci persoane) întreprindea ancheta pe teren și formula o recomandare. Întregul dosar era apoi înaintat Sfatului Popular regional și, în cele din urmă, Consiliului de Miniștri de la București, care avea ultimul cuvânt. În cazul în care nu primeau răspuns de la autoritățile locale, nu era neobișnuit ca petiționarii să solicite o audiență la organele locale de partid, cum a fost cazul unui pădurar pensionar care a depus contestații privind

casa lui în 1957, 1959 și 1964. În cazul său, comisia locală de naționalizare a propus restituirea, dar confirmarea finală din partea comisiei centrale de naționalizare nu a sosit niciodată (acesta a fost unul dintre cele doar două cazuri de propuneri de restituiri din acea zonă)⁵.

Unii petiționari au intentat, de asemenea, procese, argumentând de obicei că naționalizarea a fost aplicată în mod eronat, solicitând astfel instanței să declare „inexistența naționalizării”. Nu a fost însă un proces liniar, deoarece petiționarii au urmat diverse căi administrative, politice și judiciare simultan, iar instanța rareori era ultima soluție. Fierarul prezentat la începutul acestui capitol, de exemplu, a început prin depunerea contestației sale la Sfatul Popular local, unde „totdeauna nu [*sic*] s-a spus că cererile noastre vor fi rezolvate favorabil, dar nici până în ziua de azi nu am primit nicio rezolvare a aceloră”. Fierarul a intentat apoi proces, solicitând instanței să afirme că casa nu ar fi putut fi naționalizată, iar dacă a fost, a fost naționalizată în mod eronat, deoarece Decretul 92 nu se aplică petiționarului. Atât instanța de fond, cât și cea de apel i-au respins doleanțele, declinandu-și competența. Fierarul a scris apoi direct Președinției Consiliului de Miniștri, care a trimis petiția înapoi la Sfatul Popular Orășenesc, reluându-se întregul proces⁶.

Eforturile petiționarilor au fost și mai mult zădărnicate de abolirea controlului jurisdicțional. La 19 mai 1956, de exemplu, Tribunalul Regional Timișoara a respins apelul unui fost proprietar care contesta naționalizarea casei sale, declinandu-și jurisdicția⁷. Am găsit și alte cazuri de rezistență la naționalizare prin sistemul judiciar, în cele din urmă toate fără succes, toate redactate într-un limbaj care vădea o oarecare înțelegere față de petiționari.

Mulți petiționari au făcut eforturi mari în pregătirea și depunerea petiției, sub aspectul documentelor depuse, prin perseverența și argumentele utilizate. Un cuplu în vârstă, de exemplu, a inclus un memoriu justificativ, extrase din cartea funciară, schița cadastrală a casei, o copie autenticată a procesului-verbal de naționalizare, precum și certificate autentificate de la locul de muncă al proprietarilor și de la autoritatea orășenească pentru locuințe⁸. La momentul respectiv, colectarea acestor documente era foarte dificilă, necesita mult timp și era costisitoare. Alți petiționari au inclus dovezi ale înscrierii în cartea funciară, declarații pe propria răspundere ale foștilor colegi sau șefi, acte doveditoare privind donații sau moșteniri, plăți ipotecare, hotărâri judecătorești și așa mai departe. Multe dintre acestea au fost autentificate de un notar public, sporind semnificativ costurile asociate cu inițiativa depunerii contestațiilor. Multe erau dactilografiate, relativ concise, într-un limbaj precis și făcând referire la

legi și politici specifice, ceea ce sugerează că petiționarii au primit ajutor profesionist, posibil din partea unui avocat (epurarea masivă a baroului lăsase mulți avocați în derivă și exista o piață neagră înfloritoare a serviciilor juridice).

Contestațiile ulterioare erau de obicei mult mai scurte, de exemplu:

Către Direcția Generală de Afaceri a Consiliului de Miniștri, București,

Subsemnații, JZ și JI, cu domiciliul în Timișoara, [adresa]

Întrucât la cererea noastră pentru retrocedarea casei noastre din Timișoara [...] pe care v-am trimis-o prin poștă la data de 31 octombrie 1956, și sosit la Dv. la 6 noiembrie 1956, până astăzi nu am primit niciun răspuns, vă rugăm cu respect să binevoiți a ne comunica modul în care ați soluționat cererea sau să indicați locul în care ne-am putea interesa despre soarta cererii noastre.

Timișoara, 2 februarie 1957

Luptăm pentru pace!⁹

Această scrisoare de solicitare ulterioară este oarecum neobișnuită, fiindcă îndrăznește să tragă la răspundere Consiliul de Miniștri pentru faptul că nu a răspuns la contestația inițială. Concizia, limbajul și datele exacte indică un ajutor profesional, precum și o cercetare aprofundată, probabil din partea unui avocat. Petiția inițială este la fel de profesionist redactată. Face referiri specifice și aproape corecte la Instrucțiunile de restituire din 1956¹⁰, deși acestea nu fuseseră publicate, și include numeroase probe în susținere: un memoriu justificativ, extrase din registrul cadastral, planul casei, o copie autenticată a actului de naționalizare, precum și certificate autentificate de la locurile de muncă ale proprietarilor și de la autoritatea orășenească pentru locuințe (ILLT).

În plus, contestația solicită restituirea în limbaj formal, juridic, renunțând în mare la apelurile emoționale, comune în multe contestații. Petiționarul a subliniat faptul că preluarea a fost viciată din punct de vedere procedural, deoarece procesul-verbal de naționalizare din 20 aprilie 1950 indica altă persoană ca proprietar, ceea ce, în opinia petiționarului, nu putea fi considerată vina sa, el fiind adevăratul proprietar („opozabil”). În cazul în care casa a fost naționalizată din greșeală, petiționarul susținea că situația putea fi rectificată, mai ales că autoritatea locală (ILLT) nu efectuase nicio reparație și nu făcuse niciun fel

de investiții în casă (însă ILLT a refuzat să pună la dispoziție orice documente în acest sens).

Punând cap la cap diferitele dosare de contestație și traseele plângerilor, ne impresionează nu doar perseverența proprietarilor deposedați și a familiilor lor de-a lungul timpului, ci și răspunsurile administrației, analizate mai detaliat în capitolul următor, și gradul în care interacțiunile lor, în timp, au erodat lent nu doar procesul de naționalizare – nu a existat o a doua rundă, de exemplu –, ci și încercările oficiale de a instala o nouă ideologie a proprietății. Microrezistența prin lege nu se referă aici la obținerea restituirii, ci la procesul de abordare neîncetată a regimului și de contestare a lui în mod subtil, subversiv.

Conștiința juridică și modelarea cu reticență a subiecților socialiști

O petiție tipică, scrisă de mână sau dactilografată, începea cu o scurtă prezentare a vieții petiționarului și a proprietății naționalizate. Petiționarul se descria apoi drept „scutit în virtutea articolului 2” și continua să argumenteze că imobilul a fost obținut prin muncă, nu prin exploatare, că funcția sa principală era de locuință familială, și nu de a aduce venit din chirii („exploatare”) și, în plus, că alte persoane aflate într-o situație similară nu au fost naționalizate (caracterul arbitrar al preluării):

Subsemnatul Nicolae S., pensionar și invalid din războiul mondial 1916-1919, [...] rog binevoii a dispune să mi se restituie casa familiară [...] unde locuiesc, naționalizată din greșeală în anul 1950, contrar dispozițiilor art. II din Decretul de naționalizare [...]. În spiritul acestui articol, binevoii a vedea că intru în prevederile de scutire [...]. Sunt copil de țaran sărac, tata a fost angajat agricol, cum se constată din alăturata referință dată de învățătorul pensionar din satul meu natal. [...] În ilegalitate am adus servicii Partidului Comunist [...], cum dovedesc cu alăturata declarație autentică. Înainte de 1944, în postul ce-l ocupam la fosta prefectură a județului Timiș-Torontal, am adus servicii clasei muncitoare [...]. Se poate constata că am fost persecutat de legionari, fiind suspendat și sechestrat în timpul rebeliunii. Astăzi nu am nici un fel de avere, cum se vede din alăturatul certificat al Secției Financiare a orașului Timișoara. Fiind rănit la plămâni în război, nu am putut face serviciu consecutiv în ultimul timp, însă, unde am servit, am fost conștiincios [...]. Nu am fost înscris în nici un partid politic. În lumina celor arătate, se poate vedea că noi, cei modești și anonimi, am adus servicii Partidului și clasei muncitoare, fără a cere nicio răsplată, deoarece credeam ca o datorie și

ca ceva natural să sprijinim clasa muncitoare, din mijlocul căreia am ieșit. După cum vedeți din actele anexate, am suferit destul în trecut, când, la școală fiind, a trebuit pentru o bucată de mămăligă să dau lecții copiilor înstăriți, să lucrez prin fabrici și pe moșiile boierilor, pentru ca să mă întrețin la învățătură. Deci am convingerea că astăzi sub regimul libertății și legalității veți repara o greșeală săvârșită și-mi veți restitui casa, mai ales că de pe urma naționalizării sunt amenințat să decad din dreptul de pensie și să ajung muritor de foame, deși casa este o casă modestă familială (22 iunie 1960)¹¹.

Modesta poveste a lui Nicolae S. era cea a unui om pornit de jos care urcase pe scara socială – provenea dintr-o familie de țărani săraci din Moldova și, prin strădaniile sale, a devenit profesor, ofițer de artilerie și, ulterior, contabil-șef al prefecturii din Timișoara. În contestația sa a încercat pe rând să bată obrazul regimului, să negocieze cu el, dar și să-l flateze. Era mândru că muncise toată viața, ceea ce i-a permis să scape de sărăcia cruntă din România începutului de secol XX, dar, totodată, nu înțelegea cum de aceeași muncă grea, atât de laudată de noul regim, l-a adus în această poziție dificilă. Avea dovezi bona fide că își îndeplinesc partea din contractul social înainte să vină la putere comuniștii și se aștepta măcar să nu-i fie luată locuința. Înțelegerea lui de sine era infuzată cu valori „burgheze”: muncă, individualism, greutate, statut, bogăție și cunoaștere. Aceasta este o poveste în care suferința și sărăcia din trecut asigură dreptul la o viață bună mai târziu. El se inspiră în egală măsură din discursurile burgheze și din cele socialiste, încercând totodată să le reconcilieze – munca este elementul de intersecție evident, deși contestat; și dezvăluie astfel calea pe care, cu reticență și în condițiile sale, ar deveni un subiect socialist.

Ca mulți alți petiționari, Nicolae nu a contestat fățiș naționalizarea în sine, ci doar punerea ei în aplicare în cazul său particular. În opinia sa, nu legea este dușmanul său în acest nou regim de „libertate și legalitate”. El apelează nu numai la „lege”, ci și la înțelegerea celor pe care pretindea că i-a protejat anterior, iar în finalul petiției sale reamintește că naționalizarea nu a însemnat doar pierderea casei, ci și pierderea accesului la servicii, la securitate socială și așa mai departe. Pentru mulți petiționari, asta a însemnat în mod concret pierderea pensiei, ceea ce putea duce cu ușurință la o sărăcie abjectă, în cazul în care nu aveau o familie pe care să se bazeze.

Argumentele lui Nicolae evidențiază relațiile lui cu regimul și măsura în care procesul de petiționare a fost un act de rezistență, precum și unul de acomodare la noua structură de putere. Procesul depunerii petiției a contribuit la crearea conștiinței sale juridice socialiste, deoarece Nicolae și alți petiționari asemenea lui s-au raportat la legalitatea socialistă emergentă, bazându-se totodată